

Několik ponaučení z významu historie v historii středoevropské etnologie

MICHAŁ BUCHOWSKI*

Tak jako již mnohokrát, i v tomto případě nabízí Chris Hann zajímavé pohledy na některé problémy týkající se antropologie a postsocialismu (ačkoli se zdá, že je stále méně ochoten termín „postsocialismus“ používat). Je znám tím, že považuje za nezbytný terénní výzkum, který již byl i který by ještě měl být proveden v této oblasti, stejně tak jako svým zájmem o místní antropologii. Jeho článek je především právě o ní a v mém čtení lze jeho hlavní myšlenku vyjádřit takto: historie je důležitou, třebaže v análech oboru často zanedbávanou součástí antropologického bádání; ve střední Evropě existuje dlouhá tradice historicky zaměřeného výzkumu, již lze po určitém vytříbení využít v antropologické práci i v budoucnosti. Nemohu souhlasit více.

Začněme tedy historií. Chris Hann [2007] tvrdí, že naše etnografická zjištění by měla být zasazena do širšího historického kontextu. Antropologové by se „dokonce“ někdy měli vypravit do archivů a hledat v nich data doplňující materiály získané při terénním výzkumu. Jako svého druhu historický pramen lze využívat také „osobní paměť“. Britská antropologie v tomto ohledu obzvlášť nevynikala, avšak navzdory tomu lze mezi jejími příslušníky najít některé, kteří z historie učinili součást svého antropologického bádání neboli, jinak řečeno, měli určité historické povědomí. I sám objevitel synchronní analýzy Malinowski dospěl na samém konci své vědecké dráhy k poznatku, že antropologové nesmí zapomínat na změnu. Postupně (např. Schapera, Firth, Leach, Cohn a Davis) docházelo v této oblasti k pokroku a nedávná doba už nabízí řadu příkladů prací nasycených historickými analýzami, jako kupříkladu studie Jean a Johna Comaroff (což jsou američtí autoři) nebo Nicholase Thomase. Příběh to je sám o sobě zajímavý, avšak poněkud překvapivě v něm chybí jakákoli zmínka o průkopníkovi historicky podložené antropologie Marshallu Sahlinsovi. Nemám přitom na mysli jeho ranější práce z 50. a 60. let psané z neoevolucionistických a marxistických pozic, ale řadu knih o Polynésii, jež začala studií *Historické metaforý a mýtické skutečnosti* [Sahlins 1981], pokračovala pracemi *Ostrový historie* [Sahlins 1985] a *Jak myslí domorodci? „Například o kapitánu Cookovi* [Sahlins 1995] a byla završena jeho poslední knihou nazvanou *Omluva Thúkýdidovi* [Sahlins 2004]. Já osobně považuji tyto práce za mezníky v historicky zaměřené antropologii, avšak

* Kontaktní adresa: prof. dr hab. Michał Buchowski, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. sw. Marcin 78, 61–809 Poznań, Poland, e-mail: mbuch@amu.edu.pl.

Chris Hann samozřejmě může mít na věc jiný názor a ve svém stručném náčrtu, který zde komentuji, jistě nebyl povinen vyjmenovat všechny pokusy o uvedení historické perspektivy do antropologického nazírání.

Sahlinse však nezmiňuji proto, abych předvedl svou erudovanost. Jsem si vědom toho, že jeho přístupu lze vytýkat kulturní determinismus, který chce dokázat, že lidé nejenže mají kultury a dějiny, ale jsou také jejich otroky. Avšak Sahlinsova teorie nám může pomoci rozřešit některé hádanky, jež Chris Hann nachází v bádání o postsocialismu, zejména jeho problém kontinuity ve změně (či změny v kontinuitě) a zlomů v historickém vývoji. Všechna výše citovaná Sahlinsova mistrovská díla odhalují složité vztahy mezi strukturou historie a lidskou způsobilostí jednat (*agency*), které, je-li na ně nahlíženo z této perspektivy, umožňují rozumně interpretovat sociální a kulturní změny, k nimž dochází v různých kontextech. Návštěva kapitána Cooka na Havaji v roce 1779 se stala „mýto-praktickou“ událostí s dalekosáhlými důsledky. Ježto dokonale vyhovovala obrazu a načasování každoroční návštěvy havajského boha Lona, byl Cook jako bůh přivítán. Toto bezprecedentní znovusehrání mýtu spustilo lavinu transformací, jež vedly ke strukturálnímu přemístění různých skupin sociálních aktérů v havajské společnosti. Daná „struktura souhry událostí“ způsobila obrovskou proměnu systému, v jejímž rámci lze vysvětlit kontinuitu i změnu v jejich kulturním kontextu a zachytit jejich průchod dějinami. Nemám zde dost prostoru pro úplný výklad Sahlinsovy argumentace, avšak domnívám se, že není jen moderním předchůdcem historicky zaměřených výzkumů v anglosaské antropologii, ale jeho myšlenky se dají využít také v našich interpretacích postsocialistických změn v různých regionech.

Tím se dostáváme ke specifičnosti postsocialistické transformace. Jak říká Hann, „(p)lynutí postsocialistických společností je pouze zvýrazněnou podobou nepřetržitého procesu změn, jež lze nalézt ve všech formách společnosti“. Zastávám stejný názor a chci dodat pouze tolik, že pojmem „postsocialistická transformace“ označujeme specifickou množinu změn, jež byly vyvolány „Podzimem národů“ v roce 1989 a uskutečněny pod prapory tržního hospodářství a demokratizace. Tyto přeměny jsou kulturně partikulární, komplexní, prostorově a sociálně diverzifikované, historicky kontingentní – a přesto tvoří nedílnou součást života lidí „z masa a krve“ v „Eurasii“, mohu-li použít Hannovy oblíbené výrazy. Změna nutně obsahuje historický faktor a antropologové by měli mobilizovat všechny metody, jimiž disponují, jako je práce v archivech, evokování vzpomínek lidí a analýza nostalgie po (socialistické) minulosti, již někteří trpí, aby vstoupily do našich úvah. Díky historicky citlivé antropologii tohoto druhu můžeme pozorovat, jak se v historickém procesu vzájemně proplétá struktura s historií; jak „objektivní“, shora vnucené (lze-li ovšem vůbec rozlišit „nahore“ a „dole“) pořádky jsou vstřebávány a přijímány různými skupinami reálných sociálních aktérů; jak tato „struktura souhry událostí“ mění tvar sociálních vztahů a hierarchií.

Z tohoto důvodu také sdílím názor, že „(t)ransformující se“ společnosti nelze žádným myslitelným způsobem vyjmout z času“. Přesto nejsem alespoň ze tří navzájem souvisejících důvodů ochoten pouštět se do diskuse o „rozdílných

tempech změn". Hann tvrdí: „(N)ěkteré věci se mění mnohem pomaleji než jiné. Přesněji ... normy, hodnoty, mentality atd. jsou schopny vzdorovat logice zamýšlených legislativních nebo ekonomických změn.“ Za prvé takové stanovisko předpokládá, že změna je teleologická a je pouze otázkou času, kdy se kupříkladu „rovnostářské hodnoty“ přizpůsobí tempu ekonomických změn a neoliberálním ideálům. Ježto hospodářské reformy a politická reorganizace jsou vystaveny působení globálních sil (mezinárodního kapitálu a neporazitelných západních demokracií) v souhře s místní politickou mocí, která se těmito silám podřizuje, změny v základně jsou již značně pokročilé a nadstavba s ní i přes setrvačnost kulturních hodnot bude muset dříve nebo později srovnat krok. I když by si něco takového mohl myslet Karel Marx, já o tom úplně přesvědčen nejsem. Marxistický historický materialismus tohoto druhu neponechává žádný prostor pro skutečnou dialektickou dynamiku dějin, jež se zhmotňuje na rozhraní strukturálních faktorů (nejen součtu, ale spíše výsledku globálních sil) a zájmů různých aktérů. Jinak řečeno, problém by neměl být formulován jako „disonanc(e) mezi modely, jež upřednostňují ... tvůrci politik, a nepoddajnými realitami postsocialistických společností“. Druhým, z prvního vyplývajícím důvodem, proč oponuji myšlence „rozdílných temp změn“, je ten, že toto stanovisko nevyhnutelně vyžaduje jakéhosi rozhodčího, který „řídí“ postup změny v různých oblastech života. Táhne se: kdo je oprávněn chopit se této role? Mezinárodní agentury měřící pokrok týchž reforem, které samy předepsaly? Doufám, že se antropologové nestanou součástí tohoto sebereferečního cyklu. Za třetí, tento druh uvažování snadno sklouzává do říše „mentalit“ („špatné socialistické pracovní návyky“, „ruská duše“, „naučená bezradnost“ atd.). V takovém modelu jsou kultura a mentality, termíny, jež ti, kteří je ve své argumentaci používají, nikdy přesně nedefinovali, označovány za překážku transformace – změny by nastaly, kdyby se podařilo napravit smýšlení a rutiny lidí. Tento argument je velmi často umně využíván zastánci „nového údělu“ jako součást jejich strategie obviňování lidí (obětí) ze všech neúspěchů na cestě k věčnému blahobytu a štěstí [srov. Kideckel 2001, 2002; Buchowski 2006].

Podívejme se na jiný důležitý bod mé argumentace. Rozumím rozpakům Chrise Hanna nad skutečností, že v britské sociální antropologii byla po tak dlouhou dobu opomíjena historie. Avšak pro středoevropské etnology historie byla vždy vzduchem, který dýchali, *nihil novi sub sole*. Hann správně zjišťuje, že „my Středoevropané“ jsme vůči historii citliví a v univerzitních strukturách celého regionu jsou téměř všechny katedry antropologie umístěny na fakultách historických věd (nikoli fakultách historie!). Mohu pouze potvrdit s odkazem na polskou tradici, že historie již dlouho tvoří nedílnou součást polských etnografických aktivit, a to jak studijních programů, tak výzkumné činnosti. Historie byla přirozenou složkou etnologie v meziválečném (např. Stefan Czarowski, Stanisław Poniatowski, Jan Stanisław Bystron, Kazimierz Moszyński) i poválečném socialistickém období (např. Kazimierz Dobrowolski nebo Józef Burszta [1985]).

Dovolím si nabídnout dva příklady podporující předchozí tvrzení. S. Czarowski [1956] považoval historii za verbální, schematickou nebo symbolickou reprezentaci událostí, věcí, lidí a jejich jednání. Tato reprezentace integruje různé

zkušenosti akumulované generacemi lidských skupin a vyjadřuje jejich hlavní hodnoty. Zdůrazňoval také, že minulost působí na přítomnost a všechny formy života mají své kořeny v minulosti. Minulost není nikdy statická, ježto ji přítomnost stále mění tím, že z ní vybírá a asimiluje vhodné součásti. K. Dobrowolski [1967] rozpracoval teorii historického podloží (*podłoże historyczne*). To sestává z biologické, geografické a kulturní komponenty a zahrnuje veškeré kulturní artefakty zděděné od předešlých generací. Důležitou součástí tohoto podloží je historické vědomí, které představuje korelát sociální struktury a kultury. Skládá se z paměti o minulosti, obsahu historického vědění přiměřeného dané sociální třídě a hodnocení vlastní minulosti. Vzpomínky na minulost jsou přenášeny ústně z generace na generaci, zatímco historici cíleně vytvářejí historická vyprávění. Nezní toto vše jako něco důvěrně známého? Nacházím mnoho podobností mezi koncepcemi těchto dvou polských autorů a postuláty Chrise Hanna.

Fakt, že se Bronisław Malinowski netěšil v polské etnologické komunitě oblibě, lze vysvětlit právě dominancí historicky zaměřené etnografie. Touto skutečností byli překvapeni britští antropologové, když v první polovině 80. let navázali rozsáhlejší styky s polskými kolegy, protože zjevně očekávali, že polští badatelé mají jakousi genetickou predispozici k antidiachronnímu funkcionalismu, ale přitom nic nemohlo být vzdálenější skutečnosti. Pro západní vědce bylo nepředstavitelné, že by se mohli naučit cokoli o antropologii od „zaostalých“ socialistických akademiků. Jak se zdá, tomuto obrazu se daří přežívat i nadále. Dokonce i Chris Hann, který, jak jsem již zmínil, s nemalým západem podporuje „postsocialistické“ vědce a bádání, je v bibliografických odkazech ke svému článku téměř vůbec neuvádí.

Krom toho se mělo za to, že se „Východoevropané“ věnují pouze „národní etnografii“, a tento pohled na východoevropské etnology přetrvává dodnes. Příznačný je následující citát z textu Adama Kuperu: „Vědci ve východoevropských zemích zpravidla setrvali u tradičního nacionalistického zájmu o rolnické tradice a jejich práce postrádaly teoretický obsah i komparativní záběr“ [Kuper 1996: 192]. Jinde [Buchowski 2000, 2004, 2005] jsem se snažil ukázat, že tak tomu rozhodně v případě polské etnologie nebylo. Kupříkladu práce Claude Lévi-Strausse (*Tristes tropiques*, *Anthropologie structurale*, *Totémisme aujourd'hui* a *La pensée sauvage*) byly přeloženy do polštiny před rokem 1970. Tyto a další překlady zanechaly svou stopu na způsobu chápání a praktikování etnologie místními vědci. Současně byla provedena řada mimoevropských výzkumů ve střední Asii, Africe a Latinské Americe a jejich výsledky knižně publikovány. Tyto aktivity lze jen s obtížemi označovat za „nacionalistické“. Jiná spřízněná a neméně pokřivená představa o středoevropských etnologích je ta, že zkoumali pouze rolnická společenství [viz výše citovaný Kuper 1996 i Hann 2007 v tomto čísle]. Vedle již zmíněných prací o mimoevropských společnostech vzniklo několik studií o kultuře dělníků v průmyslových centrech, o maloměstských komunitách a také o takzvané masové nebo populární kultuře. Tyto poznámky se netýkají pouze Polska, ale jsou neméně platné alespoň pro některé další z bývalých komunistických zemí. Je paradoxní, že z pohledu mnoha domácích etnologů se fixací na rolníky zda-

jí vyznačovat spíše západní antropologové, kteří prováděli terénní výzkumy ve střední a východní Evropě [srov. Prica 2004], a nikoli naopak. Jak se zdá, fixace je v oku toho, kdo se dívá.

Představa spolupráce mezi stoupenci *Volkskunde* a *Völkerkunde* naprosto přesně zapadá do mého obrazu antropologie a je standardní praxí v zemích, jako je Polsko, Rusko nebo Slovinsko. Je to tradice, která existuje celá desetiletí. Ukázalo se ostatně, že smíření mezi „antropology“ a „etnology“ na půdě jedné katedry často nebyla až tak obtížná, protože v mnoha případech četli tytéž knihy, včetně řady „západních“ titulů, a zabývali se podobnými problémy, i když se i nadále přidržovali svých odlišných intelektuálních tradic. Dalším faktorem, který přispěl k tomuto průběhu událostí, byla relativně malá velikost antropologických/etnologických komunit v zemích regionu. Třebaže vnitřní rozdělení na antropology („my“) a etnology („oni“) někdy může mít zdravý vliv na intelektuální diskusi, postrádá skutečný smysl, je-li zvěcněno v administrativní struktuře, jejíž význam se systematicky zveličuje. Když vezmeme v potaz skutečnost, že katedry etnologie v některých zemích existují řadu desetiletí (například „moje“ vlastní katedra se brzy dožije 90 let – na univerzitě v Poznani, pozn. překl.), tvrzení typu: „jsme nejstarší katedrou sociální antropologie ve východní Evropě, založenou v 80. letech,“ působí směšně. Jejich záměrem je vytvořit jakousi iluzorní hierarchii, ale chybí jim opora v konkrétním stavu příslušných pracovišť. Naštěstí informovaní pozorovatelé takové snahy o vyloučení jiných považují za absurdní.

Výzva Chrise Hanna, aby bylo posíleno postavení etnografie a historie v etno-antropologické práci, je nepochybně doporučením, které bychom všichni měli vzít vážně. Při tomto usilování nelze ignorovat místní etnologické tradice, ale právě naopak, je třeba je nově interpretovat, rozvíjet a plodně používat v našich snahách o pokrok antropologické disciplíny, ať jsme kdekoli. Toto jsou ponaučení ze středoevropské etnologické tradice, na která není radno zapomínat.

MICHAŁ BUCHOWSKI je profesorem sociální antropologie na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani a srovnávacích studií střední Evropy na Evropské univerzitě Viadrina ve Frankfurtu nad Odrou. Věnuje se výzkumu a publikuje v oblasti antropologické teorie, způsobů myšlení a antropologie postsocialismu.

Literatura

- Buchowski, Michał. 2000. „Main Currents in Polish Anthropology: Continuity in Change Before and After 1989.“ Pp. 63–82 in K. Köstlin, P. Niedermüller, H. Nikitsch (eds.). *Die Wende als Wende? Orientierungen Europäischer Ethnologien nach 1989*. Wien: Institut für Europäische Ethnologie.
- Buchowski, Michał. 2004. „Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology.“ *The Anthropology of East Europe Review* 22 (2): 5–14.

- Buchowski, Michał. 2005. „Reply to Chris Hann.” *The Anthropology of East Europe Review* 23 (1): 198–200.
- Buchowski, Michał. 2006. „The Spectre of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother.” *Anthropological Quarterly* 79 (3): 463–482.
- Burszta, Józef. 1985. *Chłopskie źródła kultury*. Warszawa: LSW.
- Czarnowski, Stefan. 1956. „Powstanie i społeczne funkcje historii.” Pp. 99–102 in *Dzieła*, vol. 5. Warszawa: PWN.
- Dobrowolski, Kazimierz. 1967. „Teoria podłoża historycznego.” Pp. 5–51 in *Studia z pogranicza historii i socjologii*. Wrocław: Ossolineum.
- Hann, Chris. 2007. „Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě.” *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 15–30.
- Kideckel, David. 2001. „Workers as Others in Post-Socialist Romania.” Pp. 87–116 in M. Buchowski, B. Choňuj (eds.). *Die Konstruktion des Anderen in Mitteleuropa: Diskurse, politische Strategien und Praxis / The Construction of the Other in Central Europe: Discourses, Political Strategies and Practice*. Frankfurt, Oder: Collegium Polonicum.
- Kideckel, David. 2002. „The Unmaking of an East Central European Working Class.” Pp. 114–132 in Chris Hann (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Kuper, Adam. 1996. *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School*. London: Routledge.
- Prica, Ines. 2004. „European Anthropology of Transition and the Status of Local Intellectual Legacies.” Příspěvek přednesený na konferenci *Towards an Anthropology of Europe*. Litomyšl, 15. 9. 2004.
- Sahlins, Marshall. 1981. *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sahlins, Marshall. 1985. *Islands of History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sahlins, Marshall. 1995. „How Natives Think”? *About Captain Cook, For Example*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sahlins, Marshall. 2004. *Apologies to Thucydides: Understanding History as Culture and Vice Versa*. Chicago: Chicago University Press.